

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Ústav speciálněpedagogických studií

Bakalářská práce

Veronika Nehybová

SVÉPRÁVNOST OSOB S MENTÁLNÍM POSTIŽENÍM

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „*Svéprávnost osob s mentálním postižením*“ vypracovala samostatně pod odborným vedením vedoucího práce, a použila jen literaturu a ostatní zdroje uvedené v seznamu bibliografických citací.

V Olomouci dne

.....

Podpis

Děkuji Janům a Janám, za jejich vlídná slova, vyřčená i nevyřčená, která dokázali až neuvěřitelně kvalitně formulovat tak, aby padala na úrodnou půdu, zejména pak Mgr. et Mgr. Janu Chrastinovi, Ph.D., a to nejen za jeho trpělivost a cenné rady, ale především za (dle mého) opravdový zájem, a otázky, které mi kladl, protože právě hledání odpovědí bylo to, co mi pomáhalo držet směr. Díky také všem jiného jména, kteří byli ochotni vést se mnou dialog a diskusi na téma, které považuji za skutečně důležité.

Obsah

Úvod	6
1 Terminologie a metodologie	8
1.1 Vymezení základní terminologie	8
1.1.1 Cílová skupina.....	8
1.1.2 Statut svéprávnosti	10
1.2 Metodologický rámec	11
2 Problematika svéprávnosti osob s mentálním postižením	13
2.1 Svéprávnost dle Úmluvy práv osob se ZP	13
2.1.1 Článek 12: Rovnost před zákonem.....	14
2.1.2 Ostatní části související s otázkou svéprávnosti	15
2.2 Úprava v rámci českých právních předpisů	15
2.3 Příklady dobré praxe ze zahraničí	17
3 Omezování na svéprávnosti	18
3.1 Omezování svéprávnosti v rámci nového občanského zákoníku.....	19
3.2 Opatrovnictví	22
4 Nové nástroje podpory.....	24
4.1 Nápomoc při rozhodování	24
4.2 Zastoupení členem domácnosti.....	27
4.3 Další možné nástroje podpory.....	28
4.3.1 Předběžné prohlášení.....	28
4.3.2 Opatrovnictví bez omezení svéprávnosti.....	30
4.3.3 Plná moc	30
4.3.4 Faktická/přirozená podpora	31
4.4 Shrnutí	31
Diskuse	32

Závěr	34
Seznam použité literatury	36
Seznam použitých zkratek	39
ANOTACE	40

Úvod

„Lidé jsou svobodní a rovní v důstojnosti i v právech.“

(Listina základních práv a svobod, Čl. 1)

Roku 2009 ratifikovala Česká republika mezinárodní lidsko-právní dokument Organizace spojených národů - Úmluvu o právech osob se zdravotním postižením. Jednotlivá ujednání obsažená v příslušném dokumentu však ještě několik let nebyla (a do značné míry ještě stále nejsou) v souladu s našimi právními předpisy (v souvislosti se svéprávností osob se zdravotním postižením, které je věnován zejména článek 12 zde mluvíme v první řadě o starém občanském zákoníku), a zvláště pak s fungováním v praxi. K 1. 1. 2014 vešel v účinnost nový občanský zákoník (zákon č. 89/2012 Sb.), který významně upravuje některá předchozí ustanovení, kterým jsou věnovány kapitoly 2 a 3 a zároveň přichází s několika novými nástroji podpory jako alternativami k omezování lidí ve svéprávnosti, které jsou podrobně představeny v kapitole 4. V rámci iniciativy několika organizací, včetně Quip a Společnosti pro podporu lidí s mentálním postižením v České republice, vznikla v roce 2013 (vzhledem k poli působnosti zmíněných organizací) platforma šířící informace v souvislosti s implementací článku 12 Úmluvy a s tím souvisejícími změnami, které přináší nový občanský zákoník. Platforma si klade za cíl vytvořit pracovní skupinu pro podporu při tvorbě nového opatrovnického zákona a vytvoření podpůrných materiálů (Quip, online). V posledních letech skutečně vzniklo poměrně obsáhlé množství materiálů věnovaných tématu svéprávnosti osob se zdravotním postižením, s akcentací práv osob s postižením mentálním. Podle jednoho z těchto dokumentů nazvaného Bílá kniha¹ (2014, s. 2 a 4) je právní způsobilost „nepostradatelná pro naplnění občanských, politických, hospodářských, sociálních a kulturních práv“ a „způsobilost právně jednat je klíčovou podmínkou pro skutečné a účinné zapojení a začlenění člověka do společnosti“.

¹ Dokument vznikl v rámci projektu Černá & Bílá, který byl realizován organizacemi Quip a SPMP za finanční podpory Open Societ Foundatiton. Zabývá se otázkou naplňování ustanovení Úmluvy týkajících se právní způsobilosti lidí s postižením v duševní oblasti v České republice.

Přestože je svéprávnosti lidí s mentálním postižením aktuálně věnována pozornost zejména v oblasti sociálních služeb, můžeme téma označit za stěžejní také pro oblast vzdělávání, konkrétně pro speciální pedagogiku. Jak uvádějí autoři dalšího z dokumentů, brožury věnované svéprávnosti lidí s MP podle nového občanského zákoníku² (2014, s. 3-4), je velmi důležité „aby součástí vzdělávání a výchovy dětí, mladých lidí i dospělých lidí s mentálním postižením bylo to, že se budou učit, která důležitá rozhodnutí v životě budou dělat, a jak se jich mohou účastnit“. Zmíněná Bílá kniha (2014, s. 17) zároveň upozorňuje, že je třeba začlenit tuto oblast do příslušných studijních programů (sociální práce, speciální pedagogika), a zároveň rozšiřovat nabídku kurzů pro pracovníky ve školském a sociálním resortu, podpůrce, zástupce, opatrovníky, ale i soudce a další úředníky.

Tato závěrečná práce pracuje s metodou interpretativní obsahové analýzy, a klade si za cíl poskytnout komplexní vhled do problematiky svéprávnosti lidí s mentálním postižením opíraje se zejména o ukotvení této problematiky v rámci právních předpisů ČR, a konstatovat stávající možnosti a poznatky, které 1. poskytují základní teoretický rámec pro další práci; 2. vyúsťují v konkrétní doporučení pro praxi v kontextu speciální pedagogiky, ale také sociální práce.

² Dále jen „brožura SPMP“.

1 Terminologie a metodologie

1.1 Vymezení základní terminologie

V této kapitole je věnována pozornost vymezení základního terminologického rámce celé práce. Vymezení těchto klíčových pojmů je nedílnou součástí práce, a je potřebné v kontextu následujících kapitol. Kapitola se zaměřuje na dvě základní terminologické oblasti, tedy na cílovou skupinu, na kterou je práce zaměřena, dále pak na statut svéprávnosti včetně dalších souvisejících pojmů. Na jednotlivé nástroje podpory, tedy alternativy, k nimž je dle NOZ možné přistoupit namísto omezování osob s mentálním postižením ve svéprávnosti, se podrobně zaměřuje samostatná kapitola, proto zde nejsou vymezeny.

1.1.1 Cílová skupina

Jedním z primárních dokumentů, z nichž tato práce vychází, je Úmluva o právech osob se zdravotním postižením (OSN). Zdravotní postižení je dle bodu e) preambule zmíněného dokumentu „výsledkem vzájemného působení mezi osobami s postižením a bariérami v postojích a v prostředí, které brání plnému a účinnému zapojení do společnosti, na rovnoprávném základě s ostatními“. Postižení zde tedy chápeme jako určitou disbalanci mezi jedincem a jeho prostředím vedoucí k nemožnosti zapojení do každodenního života.

Práce je zaměřena konkrétně na problematiku svéprávnosti osob s postižením mentálním. To můžeme definovat dle různých autorů několika způsoby. Například Valenta a Müller (2013, s. 14; Slovník speciální pedagogiky, 2015, s. 146) jej chápou jako zastřešující označení zahrnující mentální postižení primární (dříve označované pojmem oligofrenie) i sekundární (demence), včetně takzvaného hraničního pásma, tedy všechny jedinců s IQ pod 85 bodů. Úzce souvisejícím pojmem je mentální retardace, kterou lze dle MKN³ (10. revize) vymežit jako „stav zastaveného nebo neúplného duševního vývoje“, případně vývojovou poruchu „rozumových schopností demonstrující se především snížením kognitivních, řečových sociálních schopností s prenatální, perinatální i částečně postnatální etiologií, která oslabuje adaptační schopnosti jedince“ (Valenta in Slovník speciální pedagogiky, 2015, s. 172-173).

³ V klasifikaci nalezneme pod označením F70-79.

Částečně postnatální etiologií je míněna mentální retardace získaná do dvou let věku dítěte. (Bartoňová a kol., 2007, s. 14). Podle 10. revize Mezinárodní klasifikace nemocí (MKN) můžeme rozlišit mentální retardaci lehkou (IQ 50-69), středně těžkou (IQ 35-49), těžkou (IQ 20-34) a hlubokou (IQ pod 20). Dále zde nalezneme mentální retardaci jinou a neurčenou. V nejbližších letech vstoupí v platnost 11. revize MKN, v jejímž rámci nás čekají četné změny (nejen) co se týče terminologie. Dle uvedené nejnovější revize již nebudeme operovat s pojmem *mentální retardace*, ale bude užíváno nové označení *porucha vývoje intelektu*⁴, nicméně vzhledem k tomu, že tato nejnovější revize Mezinárodní klasifikace nemocí ještě nevstoupila v platnost, bude v této práci užíváno stávající terminologie.

Problematika svéprávnosti je v kvalifikační práci vztahována primárně k osobám s diagnózou mentální retardace, avšak ačkoli se dalšími skupinami osob, které lze zahrnout v rámci pojmu mentální postižení - např. jedinci ve zmíněném hraničním pásmu, osoby s demencí, nebo skupina osob s mentální retardací označovanou pojmem „sociálně podmíněná“ (Bartoňová a kol., 2007, s. 14) - nezabývá, lze následující kapitoly vzhledem k charakteru celé práce do velké míry uvozovat i v souvislosti s dalšími zde uvedenými skupinami osob.

V rámci nového občanského zákoníku, který je primárním zdrojem pro mapování stávajícího stavu poznání a výčtu možných nástrojů v otázce svéprávnosti lidí s mentálním postižením, respektive jejího legislativního ukotvení, je operováno s pojmem *duševní porucha*. Jak upozorňují autoři Matiaško a Hofschneiderová (2015, s. 10), nový občanský zákoník tento pojem nedefinuje. V rámci našich právních předpisů je vymezen pouze v §123 trestního zákoníku (zákon č. 40/2009 Sb.), a rozumí se jím „mimo duševní poruchy vyplývající z duševní nemoci i hluboká porucha vědomí, mentální retardace, těžká asociální porucha osobnosti nebo jiná těžká duševní nebo sexuální odchylka“. Jak ale zmínění autoři (tamtéž) dále uvádějí, a v tomto bodě s nimi můžeme plně souhlasit, je třeba vycházet spíše z preambule Úmluvy OSN písm. e), která operuje s pojmem zdravotní postižení, a vymezuje jej jako výsledek vzájemného působení mezi osobami s postižením a bariérami v prostředí (viz výše).

⁴ Anglicky „Disorders of intellectual development“, v klasifikaci nalezneme pod označením 6A00

1.1.2 Statut svéprávnosti

Svéprávnost je právním pojmem, a dle NOZ (2012, §15) jej můžeme definovat jako „způsobilost nabývat pro sebe vlastním právním jednáním práva a zavazovat se k povinnostem (právně jednat)“. Plné svéprávnosti člověk nabývá zletilostí, u nás je to dosažením osmnácti let věku, nicméně v zákonem stanovených případech (čemuž je věnována pozornost v následujících kapitolách) ji lze omezit (Michalík in Slovník speciální pedagogiky, 2015, s. 201). Kořínková a kol. (2015, s. 6) v dokumentu Černá kniha upozorňují na fakt, že zatímco Úmluva pracuje s pojmem *právní způsobilost*, v rámci nového občanského zákoníku se setkáváme s pojmem *svéprávnost*. Ten byl užíván již v minulosti, nicméně vzhledem k tomu, že postupem času nabyl pejorativního významu, byl ve starém občanském zákoníku (zákon č. 40/1964, §10-12) nahrazen pojmem *způsobilost k právním úkonům*, a až nový občanský zákoník se k němu opět vrátil. V textu tím pádem pracujeme s oběma uvedenými termíny. Zároveň je třeba brát v potaz, že zatímco podle starého občanského zákoníku bylo možné člověka na způsobilosti k právním úkonům omezit, nebo ho této způsobilosti plně zbavit, nový občanský zákoník pracuje pouze s možností omezení ve svéprávnosti ve vymezeném rozsahu. Zároveň došlo k nahrazení pojmu *právní úkony* pojmem *právní jednání*. Podle brožury SPMP (2014, s. 5) můžeme jednoduše říct, že právní jednání je „projev vůle člověka ohledně nějaké záležitosti, která má pro něho i právní důsledky“.

Mluvíme-li o právní způsobilosti, zahrnujeme sem dvě oblasti: způsobilost být nositelem práv a povinností a způsobilost právně jednat. V souvislosti s touto skutečností pracujeme se dvěma základními pojmy občanského práva vymezenými v rámci NOZ (2012, §15), pojmem *právní osobnost* a *svéprávnost*. „Právní osobnost je způsobilost mít v mezích právního řádu práva a povinnosti.“ Svéprávnost je pak „způsobilost nabývat pro sebe vlastním právním jednáním práva a zavazovat se k povinnostem“. Autoři dokumentu Bílá kniha (2014, s. 4) zdůrazňují, že k naplnění práva lidí s postižením na právní způsobilost je třeba zahrnout obě tyto části.

Zásadní změnou, s níž se můžeme v rámci Nového občanského zákoníku setkat, je koncept *náhradního rozhodování*, kam zahrnujeme systém založený na omezování lidí ve svéprávnosti a k němu se vztahující opatrovnictví, a konceptem *rozhodování*

s podporou, akcentujícím právo každého člověka na „plnou svéprávnost, bezpečnou podporu při právním jednání a ochranu před zneužitím“ (Černá kniha, 2015, s. 5).

V jednotlivých kapitolách je také hojně operováno s pojmem opatrovnictví. Opatrovníkem je myšlena osoba zastupující člověka omezeného ve svéprávnosti, pro kterého ve shodě s terminologií užívanou v NOZ i zde užíváme pojmu opatrovanec (SPMP, 2014, s. 15). Je třeba zmínit, že mimo blízké osoby, jak je tomu obvykle, může opatrovnictví vykonávat také veřejný opatrovník - dle statistiky Ministerstva spravedlnosti uvedené v publikaci Rozhodování o svéprávnosti⁵ (2018, s. 8) se počet soukromých a veřejných opatrovníků pohybuje přibližně v poměru 7:3. Vzhledem k tomu, že u skupiny osob, na kterou se práce zaměřuje, je veřejné opatrovnictví spíše výjimkou, nebudeme se mu zde věnovat.

1.2 Metodologický rámec

V rámci metodologického zastřešení kvalifikační práce operujeme s přístupem zkoumání dokumentů. Hendl (2016, s. 134) spatřuje výhody takového přístupu hled v několika bodech. Vzhledem k tomu, že se jedná o způsob sběru dat nereaktivní, může být jistou výhodou eliminace působení možných zkreslení, která často vznikají při použití dalších metod (možných způsobů zkreslení, ať už před, v průběhu nebo po ukončení procesu získávání dat je mnoho, a jsou hojně popsány v metodologické literatuře, tudíž se jimi nebudeme zabývat). Pozitivem je podle Hendla i skutečnost, že zkoumání dokumentů nám otevírá přístup k informacím, které by mohlo být jiným způsobem obtížné získat. Považujeme za nezbytné ještě připomenout, že cílem práce není data obsažená v dokumentech analyzovat ve vztahu k nějaké výzkumné otázce.

Jako metoda je využita interpretativní obsahová analýza. Obecně můžeme říct, že se jedná o analýzu „dokumentů a textů s cílem rozkrýt jejich vlastnosti s ohledem na položenou otázku“ (Hendl, 2016, s. 415). Plichtová (1996) podle Miovského (2006, s. 238) uvádí, že obsahovou analýzu chápeme jako široké spektrum dílčích metod a postupů, které slouží k „analýze jakéhokoli textového dokumentu s cílem objasnit jeho význam (...)“, a klade důraz na význam relevantnosti příslušného textu pro daný problém. Na tuto skutečnost je pamatováno po celou dobu shromažďování materiálu. Buriánek (in Velký sociologický slovník, 1996, s. 63) nahlíží

⁵ Dále jen „statistika MS“.

na obsahovou analýzu jako na analytickou metodu (resp. techniku analýzy dokumentů), která směřuje k uspořádání a odhalování informací obsažených v písemných materiálech, a spočívá v následujících oblastech: „1. ve zjištění obsahu a příp. formy, způsobu sdělení (co a jak se sděluje); 2. v odhalení příčiny sdělení (kdo a s jakým záměrem vstupuje do komunikace); 3. v určení pravděpodobných efektů sdělení (komu je určeno, jaký účinek je očekáván)“. Práce se zabývá především bodem prvním, ale neopomíjí ani ty další. Již vzhledem k cíli vymezenému v úvodu je pozornost zaměřena na zejména na obsah sdělení výchozích dokumentů, toto zpracování slouží k vymezení stávajícího stavu poznání v dané oblasti. Pozornost je věnována i příčině sdělení, která je uvozována zejména s reakcí na ustanovení ratifikovaná v rámci Úmluvy, dále pak v souvislosti se snahou jednotlivých subjektů rozšířit povědomí o změnách a seznámit odbornou i laickou veřejnost s dílčími změnami akcentující nové nástroje podpory při rozhodování. Třetí oblasti se práce věnuje v kontextu reflexe stávajícího poznání (viz bod 1) a nastínění doporučení pro další zpracování a pro praxi.

Plichtová (1996 in Miovský, 2006, s. 240) také v kontextu s obsahovou analýzou uvádí přístup teoretický a deskriptivní. Pro účel této práce je relevantní aplikace deskriptivního přístupu, kdy se výzkumník maximálně opírá o samotný materiál. Vytvořené kategorie jsou spíše poznámkami k textu, které pomáhají identifikovat jeho příslušné části. Je třeba maximálně respektovat povahu dat, a zároveň se snažit, aby kategorie vycházely ze stejného výkladového rámce, držely se linie výchozích textů. Při interpretativní obsahové analýze se na rozdíl od té manifestní zabýváme nejen explicitním obsahem textu, ale zkoumáme i skryté implicitní významy. Podle Plichtové (tamtéž, s. 241) je výchozím bodem při aplikaci obsahové analýzy definice a identifikace relevantních dokumentů, následuje fáze shromažďování a třídění údajů získaných z těchto dokumentů, poté definování základních jednotek a tvorba systému kategorií, které zde zastávají spíše podpůrnou roli.

Tato práce je prací přehledovou, jejím cílem je sumarizovat informace dostupné v nejrůznějších materiálech týkající se svéprávnosti osob s mentálním postižením, a to primárně v současnosti, primárně v České republice. V souvislosti s tím je tedy základním zdrojem informací nový občanský zákoník, modely ze zahraničí jsou uvedeny pouze ilustračně.

2 Problematika svéprávnosti osob s mentálním postižením

Na poli mezinárodních dokumentů týkajících se obecně práv osob se zdravotním, (tedy i mentálním postižením), hraje klíčovou roli zejména Úmluva o právech osob se zdravotním postižením, kterou ratifikovala také Česká republika. Právě v reakci na dodržování principů a vytvoření opatření, k nimž se jednotlivé státy (včetně ČR) zavázaly, došlo na poli našich právních předpisů k řadě změn v pojetí svéprávnosti, respektive jejím omezování. Příslušné změny jsou ukotveny v novém občanském zákoníku. Úmluva byla také organizací SPMP přepracována do podoby snadného čtení (Easy to Read), aby byl její text přístupný a srozumitelný právě těm, kterých se týká. Hned v článku 1 Úmluvy ve snadném čtení (2009, s. 5) stojí: „Tato Úmluva říká, co mají státy udělat, aby lidé s postižením měli stejná práva jako ostatní lidé.“. Tato kapitola je věnována právě pojetí svéprávnosti ve stěžejních dokumentech, kterými je právě Úmluva a Nový občanský zákoník, slouží tedy jako vzhled do problematiky, a poskytuje základní poznatky potřebné pro následující kapitoly.

2.1 Svéprávnost dle Úmluvy práv osob se ZP

Úmluva o právech osob se zdravotním postižením je – jak je předestřeno již v samém úvodu práce – mezinárodní lidsko-právní dokument Organizace spojených národů týkající se zaručení plného užívání lidských práv a základních svobod osobám se zdravotním postižením. Zároveň akcentuje (preambule, písm. a), d) a f)) návaznost na další dokumenty OSN, a to 1. Chartu Organizace spojených národů; 2. Všeobecnou deklaraci lidských práv (která náleží každému bez jakýchkoli rozdílů), zároveň pak na zásady obsažené ve Světovém akčním plánu pro osoby se zdravotním postižením, Standardní pravidla pro vyrovnávání příležitostí pro osoby se zdravotním postižením a další dokumenty. ÚPOZP též akcentuje důležitost ochrany lidských práv osob se ZP, a to včetně těch, které vzhledem ke svému postižení potřebují vyšší míru podpory. Zároveň uznává různorodost těchto osob, a upozorňuje na skutečnost, že diskriminace na tomto základě je „porušením přirozené důstojnosti a hodnoty lidské bytosti“. Přesto jsou i nadále porušována jejich lidská práva, a stále se vyskytují bariéry, které příslušným skupinám osob brání v rovnoprávném zapojení do společnosti (preambule, písm. h)-k)).

2.1.1 Článek 12: Rovnost před zákonem

Otázce svéprávnosti je věnován zejména článek 12 úmluvy. Podle Bílé knihy (2014, s. 2) skončilo jeho přijetím období, kdy „lidé s postižením neměli jasně formulované právo na plnou způsobilost právně jednat ve všech oblastech života“. Článek 12 obsahuje několik principů týkající se této oblasti. V první řadě akcentuje právo každé osoby na uznání jako subjektu práva. Lidé se zdravotním postižením mají právní způsobilost ve všech oblastech života na rovnoprávném základě s lidmi bez postižení. Jak je zdůrazněno v Bílé knize (2014, s. 4), „žádná diskriminující nálepka“ (v tomto kontextu zdravotní postižení, podle terminologie užívané v rámci našich právních předpisů duševní porucha) „nemůže být legitimním důvodem pro odepření právní způsobilosti“. Režimy náhradního rozhodování podle Bílé knihy (tamtéž) omezují autonomii člověka a možnost začlenění do společnosti, neboť jsou založeny na omezování jeho práva právně jednat.

Státy se podpisem Úmluvy zavazují k přijetí odpovídajících opatření, díky nimž bude osobám se ZP umožněn přístup k asistenci, kterou mohou pro uplatnění této právní způsobilosti potřebovat. Zároveň zajistí poskytování těchto opatření spolu se zárukami zamezujícími jejich zneužití. Opatření musí respektovat jak práva, tak vůli a preference dané osoby, zabraňovat konfliktu zájmů a předcházet riziku nežádoucího ovlivňování, být přiměřená a odpovídat situaci dané osoby. Zároveň by měla být uplatňována po co nejkratší možnou dobu a podléhat pravidelnému přezkumu odpovědným, nezávislým a nestranným orgánem nebo soudem. Zároveň Úmluva pamatuje na garanci rovných práv těchto osob v oblasti majetkové a finanční (vlastnictví, dědictví, správa majetku, ...).

Jak je konstatováno v Bílé knize (2014, s. 5 a 10), ratifikací Úmluvy se státy zavázaly k nahrazení dosud používaných systémů náhradního rozhodování modely rozhodování s podporou, které poskytují člověku takovou podporu a pomoc, která mu zajistí možnost „přijmout vlastní rozhodnutí a právně jednat“. Tato podpora musí být zároveň ošetřena zárukami zamezujícími nevhodnému ovlivňování a zneužití, a musí být dostupná všem, bez ohledu na to, jak vysoká je potřebná míra podpory.

2.1.2 Ostatní části související s otázkou svéprávnosti

V souvislosti zajištění svéprávnosti mluvíme zejména o článku 12, ačkoli k této oblasti jsou více či méně vázány i další části úmluvy. Zde jsou uvedeny některé z nich. Obecná ustanovení obsažená v několika prvních člancích Úmluvy akcentují, že jejím účelem je podporovat, chránit a zajišťovat rovné užívání všech lidských práv a základních svobod všemi osobami se ZP (čl. 1), přičemž je kladen důraz na respekt přirozené důstojnosti, nediskriminace, plné a účinné zapojení do společnosti, rovnost příležitostí, apod. (čl. 3). Stejně tak můžeme identifikovat souvislosti s obecnými závazky (čl. 4), kde se státy zavazují k zajištění plné realizace práv a svobod všem lidem se ZP, to znamená a) přijmout odpovídající legislativní a administrativní opatření; b) přijmout odpovídající opatření s cílem změnit nebo zrušit existující zákony atd., které jsou zdrojem diskriminace ZP; c) zohlednit ochranu a podporu lidských práv OZP ve všech politikách a programech; d) zajistit, aby veřejné orgány a instituce jednaly v souladu s úmluvou (...).

Další části Úmluvy, které můžeme k této otázce vztahovat, jsou například rovnost a nediskriminace (čl. 5), přístup ke spravedlnosti (čl. 13), svoboda a osobní bezpečnost (čl. 14), ochrana před vykořisťováním, násilím a zneužíváním (čl. 16), svoboda pohybu a státního občanství (čl. 18), nezávislý způsob života a zapojení do společnosti (čl. 19), svoboda projevu a přesvědčení a přístup k informacím (čl. 21), respektování soukromí (čl. 22), respektování obydlí a rodiny (čl. 23)⁶, práce a zaměstnávání (čl. 27) nebo účast na politickém a veřejném životě (čl. 29)⁷.

2.2 Úprava v rámci českých právních předpisů

Jak již bylo uvedeno, státy se v rámci článku 12 Úmluvy zavázaly, že ochrana lidí, kteří potřebují při právním jednání podporu, již nebude založena na omezování jejich svéprávnosti. První kroky v tomto smyslu byly provedeny v rámci NOZ zavedením několika opatření (nástrojů podpory), která můžeme označit jako alternativní cesty k omezování lidí ve svéprávnosti. Jak je zároveň ustanoveno již v Listině základních práv a svobod ČR: „Každý má právo, aby byla zachována jeho lidská důstojnost, osobní čest, dobrá pověst, a chráněno jeho jméno.“ (1993, Čl. 10).

⁶ V rozsudcích o omezení svéprávnosti se stále setkáváme s omezením práva uzavírat manželství.

⁷ Otázce práva volit lidí s mentálním postižením se aktivně věnuje např. organizace Quip (odkaz uveden v seznamu bibliografických citací).

Ačkoli nový občanský zákoník nabízí několik nástrojů podpory při rozhodování a právním jednání, dle Bílé knihy (2014, s. 3) „české právní normy stále umožňují na základě zdravotního postižení omezit právo člověka uzavřít manželství, vychovávat děti nebo volit a být zvolen, což je v rozporu s Úmluvou“. Podle čl. 35 Úmluvy jsou všechny státy (které jsou smluvní stranou) povinny předložit Výboru⁸ prostřednictvím generálního tajemníka OSN „komplexní zprávu opatření přijatých za účelem plnění svých závazků (...)“. Na řadu nedostatků v implementaci článku 12 v ČR (do prostředí legislativy i života) upozorňuje Bílá kniha (2014, s. 4), a zároveň navrhuje kroky vedoucí k naplnění těchto práv. Podle zmíněného dokumentu (tamtéž) jsou v opatrovnických systémech mylně směřovány koncepce právní a duševní způsobilosti. V praxi to znamená, že je-li schopnost člověka rozhodovat se vyhodnocena jako snižená, je mu často odňata způsobilost právně jednat, respektive její příslušná část.

Jak vyplývá již z kapitoly 1.1.2, nový občanský zákoník operuje s odlišnou terminologií, než starý. Pojem způsobilost k právním úkonům byl znovu nahrazen dříve používaným pojmem svéprávnost, a namísto dříve užívaných právních úkonů, nyní mluvíme o právním jednání. Jako nejzásadnější změnu vnímáme ve shodě s Matiaškem a Hofschneiderovou (2015, s. 11) skutečnost, že svéprávnosti (resp. způsobilosti k právním úkonům) není již člověka možné zbavit, ale pouze ji omezit v konkrétních případech, a vždy jen v přesně vymezeném rozsahu. Zároveň bylo ustanoveno (NOZ, 2012, §3033) takzvané přechodné období pro přezkoumání všech případů zbavení nebo omezení způsobilosti k právním úkonům podle starého občanského zákoníku (tedy před dnem nabytí účinnosti NOZ, tzn. 1. 1. 2014). Přesto autoři Bílé knihy (2014, s. 11) konstatují, že „nově přijatý občanský zákoník nedosahuje maximy dané Úmluvou“, neboť je v něm stále zachována možnost náhradního rozhodování (omezení svéprávnosti, ustanovení opatrovníka). Na druhou stranu podle nich přináší také významný posun, a to zavedením některých nových institutů (nástrojů podpory), které by měly být uplatňovány přednostně před omezováním lidí ve svéprávnosti.

⁸ Výbor pro práva osob se zdravotním postižením, zřízený dle čl. 34 Úmluvy.

2.3 Příklady dobré praxe ze zahraničí

Tato práce je věnována pojetí svéprávnosti, potažmo omezování ve svéprávnosti, opatrovnictví a nástrojům podpory při rozhodování v České republice. Pro ilustraci ale uvedme několik stručných příkladů ze zahraničí. Podíváme-li se do sousedního Německa a legislativní úpravy této problematiky, můžeme dle Engelse a kol. (in Juríčková a kol. 2011, s. 272)⁹ konstatovat, že dávno před tím, než byl připraven náš aktuální občanský zákoník, bylo možné zaznamenat v Německu silné tendence k podpoře alternativ k opatrovnictví (autoři uvádějí příklad trvalých plných mocí). V Dánsku byl podle stejných autorů (v uvedeném období) systém opatrovnictví ještě flexibilnější, s důrazem na zachování maximální osobní autonomie člověka.

Ve Velké Británii vešel již v roce 2007 v platnost zákon o duševní způsobilosti (Mental Capacity Act), garantující zajištění možnosti volby a kontroly všem lidem. Podle tohoto zákona má každý právo činit důležitá rozhodnutí ve svém životě, a pokud to potřebuje, mělo by se mu při tom dostat náležité podpory. (Supported Decision-Making, online). Vzorem je často uváděna také praxe v Britské Kolumbii (Sýkorová a kol., 2013, s. 10-12; Nidus online), kde je hojně využíváno dohod o reprezentaci, jimiž lze ustanovit zástupce, který člověku pomáhá spravovat jeho záležitosti a uskutečňovat jeho přání. Tento model lze v rámci nástrojů nabízených v našich právních předpisech nejlépe přirovnat ke smlouvě o nápomoci. V rámci dohody o reprezentaci je definována role reprezentanta (obdoba našeho podpůrce, ale se specifitějším vymezením kompetencí a kontroly v rámci právních předpisů), role alternativního reprezentanta (nahrazuje reprezentanta v případech, kdy nekoná) a role monitora (má právní povinnost kontroly a podávání informací všem zúčastněným stranám). Na webových stránkách nevládní organizace Nidus, která vznikla při implementaci zákona o reprezentaci, je dostupné i přehledné video seznamující s jednotlivými formami této dohody.

⁹ Text je primárně věnován opatrovnictví seniorů, v práci tedy užíváme jen obecné pasáže, které nejsou zaměřeny na konkrétní skupinu osob.

3 Omezování na svéprávnosti

Často se můžeme setkávat s řadou předsudků a zakořeněných představ, týkajících se zejména přesvědčení, že omezení ve svéprávnosti je nejlepší způsob ochrany člověka s mentálním postižením. Mnoho z těchto představ je popsáno v rámci dokumentu Černá kniha (2015, s. 8-20) nebo v brožuře SPMP (2014, s. 8-13). Autoři se zároveň jednotlivé oblasti snaží přiblížit zasazením ilustrativních příkladů těchto představ do právního rámce, zejména v kontextu s NOZ. Mezi mylné a zkreslené představy týkající se svéprávnosti lidí s postižením, resp. jejího omezování a na něj vázaného opatrovnictví, patří například tyto: Omezení svéprávnosti je jediný způsob, jak lze zajistit neplatnost právního jednání působícího člověku újmu. Chrání jej před špatnými rozhodnutími a nevýhodnými právními úkony. Jedná se o jediný nástroj ochrany před zneužitím, a člověk omezený ve svéprávnosti nenes odpovědnost za své jednání, tudíž je tímto způsobem chráněn také před odpovědností za škodu a trestní odpovědností. Člověk s postižením si omezení neuvědomuje, a proto mu ani nevadí. Čím hlubší postižení, tím větší omezení je potřeba.

Právě tyto představy mnohdy stojí v cestě otevřenosti k možným způsobům poskytování podpory při rozhodování lidem s mentálním postižením, aniž by při tom docházelo k omezování ve svéprávnosti. Právní úkon je možné zneplatnit i v případě, že člověk není omezen na způsobilosti k právnímu jednání. Ochrana pro případy zneužití pomocí nevýhodného právního jednání existuje pro osoby s i bez omezení na svéprávnosti (včetně bezdůvodného obohacení, například ze strany opatrovníka – NOZ, 2012, §2991). Existuje několik nástrojů poskytujících lidem s postižením podporu a ochranu i bez toho, aby byli omezováni ve svéprávnosti. Každý člověk odpovídá za své jednání, tato odpovědnost se neodvívá od omezení na svéprávnosti. Budovat povědomí o právech a povinnostech, bezpečnosti a rizicích, je jeden z nejlepších nástrojů prevence a ochrany. Jestliže se člověk vzhledem k potřebě vyšší míry podpory nepohybuje sám, není omezení svéprávnosti nástroj jeho ochrany, podle Matiaška a Hofschneiderové (2015, s. 17) je třeba především zajistit osobu, která by mohla právní jednání činit jeho jménem (není nutné do svéprávnosti zasahovat). Jednotlivé nástroje, které Nový občanský zákoník nabízí, jsou vymezeny v následující kapitole.

3.1 Omezování svéprávnosti v rámci nového občanského zákoníku

Podle NOZ (2012, §55-56) lze k omezení svéprávnosti „přistoupit jen v zájmu člověka, jehož se týká“. Svéprávnost může omezit pouze soud, a to jen v konkrétně vymezeném rozsahu (§57), v němž dotyčný není schopen právně jednat, jen po zhlédnutí dotyčného, a za následujících podmínek:

1. Jestliže je to v jeho zájmu (nikoli v zájmu někoho jiného);
2. Hrozí-li mu jinak závažná újma (újma musí být reálná¹⁰, nikoli hypotetická);
3. Pokud vzhledem k zájmům člověka, jehož se případné omezení na svéprávnosti týká, nepostačí mírnější a méně omezující opatření.

Matiaško a Hofschneiderová (2015, s. 38) ilustrují podpůrná opatření pomocí přiloženého schématu, na němž je znázorněna míra těchto zásahů. Na jeho vrcholu je umístěna nápomoc při rozhodování (zachování svéprávnosti, člověk jedná sám), uprostřed zastoupení členem domácnosti a opatrovnictví bez omezení (zachování svéprávnosti člověka, druhá osoba může jednat za něj), dole pak omezení svéprávnosti jako krajní řešení.

Můžeme tedy usuzovat, že primární myšlenkou omezování svéprávnosti podle NOZ je ochrana, to znamená, že k omezení se přistupuje pouze v případě reálného rizika, že jedinec sám sebe poškodí v rámci právního jednání. Omezování ve svéprávnosti je zde koncipováno jako poslední možnost v případech, kdy nelze využít ostatní nástroje podpory¹¹, tedy jako výjimka, nikoli pravidlo. Pokud již soud přistoupí k omezení ve svéprávnosti, měl by být rozsudek formulován přímo na míru daného člověka, tedy vymežit konkrétní oblasti, ve kterých není schopen právně jednat, nikoli přistupovat k omezení v maximálním rozsahu s výjimkou běžných

¹⁰ Matiaško a Hofschneiderová (2015, s. 15) ve své publikaci *Manuál sociálního pracovníka* konstatují, že k určení hrozby reálné újmy můžeme přistupovat obdobně jako při práci s rizikem, kdy určíme, jaká rizika jsou přiměřená, zvýšená či nepřiměřená.

¹¹ Nástroje podpory při rozhodování jsou blíže vymezeny v samostatné kapitole níže

záležitostí každodenního života¹², v nichž podle §64 člověka omezit nelze. V této oblasti mohou být aktivně zapojeni nejen lidé s postižením a jejich blízcí, ale také vzdělávací instituce a poskytovatelé sociálních služeb, kteří mohou aktivně vytvářet příležitosti pro nácvik a mapování schopností jedince odolávat rizikům či ohrožení. Materiály vypracované na tomto základě mohou být využity i jako podklad v rámci soudního řízení o svéprávnosti.

Nyní pár číselných údajů. I přes nové možnosti nástrojů podpory při rozhodování můžeme ze statistiky MS (2018, s. 7-9) vysledovat že ačkoli počet změn omezení v letech 2014 – 2016 (tedy b období, kdy mělo dojít k přezkoumání všech zbavení a omezení způsobilosti k právním úkonům) vysoce převyšuje počet prodloužených omezení (jedná se o 11 425:4 424 případů), počet osob omezených ve svéprávnosti přesto nevykazuje klesající tendence (k 19. 1. 2015 bylo omezeno ve svéprávnosti 35 501 osob, k 31. 12. 2016 je to 35 666 osob). Zatímco v uvedených letech došlo v součtu ke 29 012 omezením ve svéprávnosti (popř. jejich změně či prodloužení), svéprávnost byla navrácena pouze ve 2 154 případech. Poměr těchto rozhodnutí se zároveň diametrálně odlišuje u jednotlivých okresních soudů.

Jak je uvedeno v úvodu kapitoly, v souvislosti s omezováním lidí ve svéprávnosti se setkáváme s mnoha zkreslenými nebo úplně mylnými představami. Jednou z nich je přesvědčení, že omezení člověka ve svéprávnosti je jediný způsob ochrany před nevýhodným právním jednáním. Podle §65 lze právní jednání bez přítomnosti opatrovníka prohlásit za neplatné jen v případě, působí-li mu újmu. Jak je však ukázáno v textu níže¹³, návrh na neplatnost právního jednání lze vznést i v případě, že člověk není omezen ve svéprávnosti. Navíc i v situaci, kdy bude opatrovancovo právní jednání prohlášeno za neplatné, může mít toto konání své důsledky. Jestliže například opatrovanec uzavře nevýhodnou půjčku, a určitou část obnosu utratí, musí i v případě zneplatnění právního jednání částka vrácena. Omezení na svéprávnosti tedy není zaručenou ochranou před nevýhodným právním jednáním.

Pro doplnění ještě uvedme několik málo skutečností týkajících se procesuálních aspektů řízení o svéprávnosti. Podle NOZ (2012, §56 odst. 2) je soud povinen před rozhodnutím o omezení ve svéprávnosti „zhlédnout člověka a komunikovat s ním“,

¹² „běžné záležitosti každodenního života“ zákon nevymezuje, obecně sem však můžeme řadit např. drobné nákupy (svačina, ...)

¹³ Kapitola 4.2 - Nápomoc při rozhodování

to znamená, že soud musí vyvinout potřebné úsilí, aby zjistil názor člověka, o jehož svéprávnosti rozhoduje, a to i za použití takového způsobu dorozumívání, který si člověk zvolí. Matiaško a Hofschneiderová (2015, s. 14) zároveň upozorňují na skutečnost, že zhlédnutí by měl učinit soudce, nikoli soudní úředník¹⁴. Důležitou skutečností v kontextu řízení o svéprávnosti zejména u osob s mentálním postižením je možnost konání soudního řízení i mimo běžné prostory, tedy mimo budovu soudu a/nebo mimo obvyklou úřední hodinu. Jedná se o takzvaný jiný soudní rok podle §18 zákona o zvláštních řízeních soudních (zákon č. 292/2013 Sb.). Posuzovaný má tak možnost absolvovat řízení ve svém přirozeném prostředí, tedy v prostředí, které je mu známé, a cítí se v něm bezpečně.

Výrok soudu týkající se oblastí omezení ve svéprávnosti musí být formulován negativně. „Soud může omezit svéprávnost člověka v rozsahu, v jakém není schopen právně jednat, a vymezí rozsah, v jakém způsobilost člověka samostatně právně jednat omezil (NOZ, 2012, §57). Laicky řečeno, soud přesně stanoví, v čem už není jedinec způsobilý. Zároveň může soud podle §59 omezit svéprávnost maximálně na dobu tří let (pokud se stav jedince zjevně nelepší, může tak učinit na dobu delší, maximálně však na 5 let). Jestliže před uplynutím doby platnosti není zahájeno nové soudní řízení o prodloužení této doby, účinky rozhodnutí zanikají, člověk tedy nadále není ve svéprávnosti omezen. Zároveň je soud povinen rozhodnutí změnit či zrušit v případě změny podmínek (a to i bez návrhu).

Součástí rozhodnutí o omezení ve svéprávnosti je podle §62 NOZ (2012) také jmenování opatrovníka. Při jeho výběru má soud ze zákona povinnost přihlídnout k přání opatrovance i k podnětům jeho blízkých¹⁵, kteří sledují jeho prospěch. Opatrovníkem nemůže být osoba omezená ve svéprávnosti, poskytovatel služeb, nebo osoba, jejíž zájmy jsou se zájmy opatrovance v rozporu.

¹⁴ Zákon tak výslovně nestanovuje, autoři však poukazují na rozhodnutí Krajského soudu v Hradci Králové ze dne 11. září 2014, že v řízení o omezení svéprávnosti musí posuzovaného zhlédnout soud.

¹⁵ Osoba blízká je podle NOZ (§22) „příbuzný v řadě přímé, sourozenec a manžel nebo partner podle jiného zákona upravujícího registrované partnerství (...); jiné osoby v poměru rodinném nebo obdobném se pokládají za osoby sobě navzájem blízké, pokud by újmu, kterou utrpěla jedna z nich, druhá důvodně pociťovala jako újmu vlastní. Má se za to, že osobami blízkými jsou i osoby sešvagrené nebo osoby, které spolu trvale žijí.“

3.2 Opatrovnictví

Ačkoli by modely náhradního rozhodování (kam patří omezování ve svéprávnosti a s ním spojené stanovení opatrovníka) měly být plně nahrazeny rozhodováním s podporou, koncept opatrovnictví je zachován i v Novém občanském zákoníku, kde ho nalezneme v Hl. 3 díl 3 (zákonné zastoupení a opatrovnictví, NOZ, 2012), obecná ustanovení pak v §457-464. Smyslem opatrovnictví je sledování ochrany zájmů zastoupeného a naplňování jeho práv. Opatrovníka jmenuje soud, který zároveň určí rozsah jeho práv a povinností. Odvolán může být na vlastní žádost, nebo v případě neplnění svých povinností. Soud jmenuje jen jednoho opatrovníka osoby, více opatrovníků může jmenovat v případě správy jmění. Za výkon opatrovnictví nenáleží opatrovníkovi odměna¹⁶. Důvod jmenování opatrovníka je ochrana zájmů člověka, nebo veřejný zájem. Opatrovnictví je upraveno v rámci §465-471 NOZ (2012). Opatrovník je povinen udržovat s opatrovancem pravidelný kontakt, vysvětlovat mu povahu a následky rozhodnutí, které v jeho záležitostech činí, dbát při tom jeho názorů a zájmů (včetně těch, které projevil dříve), a zároveň dbát na to, aby způsob opatrovancova života nebyl v rozporu s jeho schopnostmi, odpovídal jeho přáním a představám. Stejně jako u omezení ve svéprávnosti, soud může člověku stanovit opatrovníka až po zhlédnutí posuzovaného, musí zjistit jeho stanovisko a vycházet z něho. Opatrovníkem je jmenována osoba, kterou navrhne opatrovanec, a pokud to není možné, jmenuje příbuzného nebo jinou osobu blízkou, která vykazuje dlouhodobý zájem o dotyčného. Dále je možné jmenovat veřejného opatrovníka.

Jestliže je člověk omezen ve svéprávnosti, soud mu vždy stanoví opatrovníka. Opatrovnictví se však nevztahuje jen k omezení svéprávnosti. Jestliže člověku působí jeho zdravotní stav obtíže při správě jeho jmění nebo hájení jeho práv, soud mu na jeho návrh jmenuje opatrovníka, kterému zároveň opírajíc se o návrh určí rozsah působnosti. Nový občanský zákoník tedy umožňuje, aby byl jmenován *opatrovník bez omezení svéprávnosti*. Ten obvykle jedná společně s opatrovancem, a pokud jedná samostatně, tak v souladu s opatrovancovou vůlí. Jestliže tuto vůli není možné zjistit, opatrovník podá návrh a rozhodne soud.

¹⁶ Soud však podle §462 může stanovit odměnu za správu majetku dle hodnoty majetku a nákladů, výnosů a náročnosti správy

V kontextu s opatrovnicktvím existuje několik kontrolních mechanismů, které lze využít pro zajištění dobrého zájmu opatrovance. Podle zákona o zvláštních řízeních soudních (zákon č. 292/2013 Sb., §48 odst. 1) dohlíží soud na to, zda opatrovník řádně plní své povinnosti, a může k tomu činit vhodná opatření. Jak již bylo uvedeno, je třeba dbát na to, aby zájmy opatrovance a opatrovníka nebyly v rozporu. Pokud taková situace nastane, je rozdíl, jestli se jedná o konflikt zájmů trvalý, nebo konflikt v konkrétním případě. Jestliže dojde ke střetu zájmů opatrovance a opatrovníka týkající se jednotlivého případu, nebo takový střet zájmů hrozí, stanoví soud na základě návrhu (případně podnětu) nebo ex offio zvláštního zástupce - kolizního opatrovníka. Ten vykonává roli opatrovníka pro účely dané věci. Jestliže se však jedná o trvalý konflikt zájmů, laicky řečeno, když má opatrovník jinou představu o životě opatrovance, než opatrovanec sám, soud na návrh (či bez něj) opatrovníka odvolá a najde jiného, vhodnějšího opatrovníka, který splňuje podmínky pro výkon této funkce. Na dobu, než bude ustanoven nový opatrovník, může soud stanovit již zmíněného kolizního opatrovníka.

Dalším možným kontrolním mechanismem je tzv. opatrovnická rada (NOZ, 2012, §472-485). Ta je složena z osob blízkých opatrovanci vykazující o něj dlouhodobý a vážný zájem, a jejich zájmy nejsou v rozporu se zájmy opatrovance. O ustanovení této rady může požádat opatrovanec sám, nebo osoba jemu blízká, opatrovník pak svolává schůzi, kam pozve všechny opatrovancovy blízké. Tam jsou voleni členové rady, která musí sestávat alespoň ze tří osob. Opatrovnická rada zasedá alespoň jednou za rok a projednává činnost opatrovníka, zároveň může na základě usnesení podat návrh na zrušení opatrovnicktví, nebo odvolání opatrovníka a jeho nahrazení jinou osobou. Bez souhlasu rady nemůže opatrovník rozhodovat o věcech jako je změna bydliště opatrovance, umístění do uzavřeného zařízení (DOZP, ...), zásahy do integrity nebo určitý způsob nakládání s majetkem opatrovance. Právo navrhnout ustanovení opatrovnické rady může podat i právnická osoba, „jejíž hlavní činnost spočívá v péči o osoby se zdravotním postižením a ochraně jejich zájmů“. Sem můžeme řadit např. poskytovatele sociálních služeb nebo vzdělávací instituce. Tato právnická osoba může být za splnění určitých podmínek¹⁷ zároveň členem opatrovnické rady, případně se účastnit jejích zasedání a navrhopvat zrušení dílčích rozhodnutí rady.

¹⁷ Působí-li v ČR alespoň tři roky a je-li s opatrovancem alespoň tři měsíce v pravidelném spojení.

4 Nové nástroje podpory

Dokument ÚPOZP klade důraz na význam osobní nezávislosti a samostatnosti osob se zdravotním postižením, zahrnujíc i svobodu volby. Nový občanský zákoník poskytuje několik nástrojů podpory při narušení schopnosti zletilé osoby právně jednat. Důležitost nově nabízených možností zde chápeme v souladu s autory brožury SPMP (2014, s. 5) určené primárně pro pečující osoby jako zásadní, neboť „zapojit člověka s mentálním postižením do vyřizování jeho záležitostí je důležité a ochrání ho před zneužitím lépe, než když se těchto věcí vůbec neúčastní a je omezen ve svéprávnosti.“. Jak již bylo předestřeno v předchozí kapitole, jednou z hojně se vyskytujících zakořeněných představ je ta, že omezování ve svéprávnosti a výkon opatrovnictví je nejlepší způsob ochrany člověka s mentálním postižením. V této kapitole je kladen důraz také na otázku nedostatků týkajících se jednotlivých nástrojů podpory.

4.1 Nápomoc při rozhodování

Koncept nápomoci při rozhodování spočívá v myšlence, že se podporovaný rozhoduje sám, nicméně pokud mu v tom jeho duševní porucha (pro účely této práce můžeme chápat ve smyslu mentálního postižení) působí obtíže, a potřebuje proto při právním jednání (a rozhodování obecně) podporu, může si dle §45 s podpůrcem ujednat její poskytování formou takzvané *smlouvy o nápomoci*¹⁸. Tento nástroj podpory je vymezen v §45-48, a dotyčný si jej může sjednat, třebaže není omezen ve svéprávnosti. Můžeme říct, že je do značné míry založen na vztahu vzájemné důvěry mezi podpůrcem a podporovaným. Úkolem podpůrce je především radit a pomáhat podporovanému a být s jeho souhlasem přítomen právním jednáním. Pomáhá mu tedy porozumět různým situacím a okolnostem, zajistit potřebné informace, zmapovat možná řešení a rozhodnutí včetně jejich důsledků a rozhodnout se v souladu s jeho nejlepším zájmem.

Smlouva o nápomoci je podle §46 odst. 2 schvalována soudem, účinnosti nabývá právě dnem schválení. Pokud by byly zájmy podporovaného a podpůrce v rozporu, soud smlouvu neschválí. Zároveň je možné sjednat více podpůrců, kteří mohou – jak také upozorňují Matiaško a Hofschneiderová (2015, s. 26) - poskytovat podporu

¹⁸ Vzor smlouvy je volně dostupný v řadě zdrojů, např. přímo na webu organizace Quip.

v jedné věci souběžně, případně každý v jiné oblasti. Podpůrce „nesmí ohrozit zájmy podporovaného nevhodným ovlivňováním, ani se na úkor podporovaného bezdůvodně obohatit“ (§47 odst. 1). V rámci smlouvy je možné dojednat kontrolní mechanismus, tedy určit další osobu, která bude dohlížet na to, zda je podpora poskytována v souladu se zájmy podporovaného (Matiaško § Hofschneiderová, 2015, s. 27). V souvislosti s tím je důležité zmínit, že roli podpůrce může zastávat i poskytovatel sociálních služeb, respektive jeho zaměstnanec. V takovém případě je vhodné zabývat se touto otázkou v rámci interních dokumentů (organizačních směrnic), a předejít tímto způsobem možnému střetu zájmů¹⁹. Zákon také nijak neomezuje možnost, aby stejnou roli zastával i zaměstnanec vzdělávací instituce, kterou podporovaný navštěvuje (např. speciální pedagog). Zároveň může být cestou i sjednání více podpůrců, přičemž podpůrce, který je zaměstnancem poskytovatele služeb, neposkytuje podporu v tomto směru. V poskytování podpory při rozhodování se angažuje např. organizace Skok do života o.p.s. z Hradce Králové v projektu Profesionální podpůrce probíhající v letech 2014-2016, jehož cílem bylo s využitím podpůrce zamezit omezování svéprávnosti k právnímu jednání. Projekt byl zaměřen na cílovou skupinu lidí s lehkým mentálním postižením a sestával z několika klíčových aktivit, od tvorby šablony smlouvy o nápomoci přes poradenskou činnost až po samotné poskytování nápomoci při rozhodování (Skok do života, online). Odměnu pro podpůrce je možné v rámci smlouvy sjednat, nicméně obvyklejší variantou vyjma financování v rámci projektu (jako u zmíněného příkladu) je model, kdy podpůrce poskytuje podporu bezúplatně.

Pokud si to podporovaný přeje, má podpůrce právo být přítomen jakémukoli právnímu jednání. To znamená, že další subjekt, se kterým jednání probíhá (úřad, obchodní zástupce, ...) nemůže účast na jednání podpůrce za těchto okolností odeprít. V případě právního jednání písemnou formou má podpůrce ze zákona (§47 odst. 2) právo připojit i svůj podpis s uvedením své funkce, nemá však právo podporovaného v právním jednání zastupovat. Může se stát, že podpůrce nebude z různých důvodů přítomen právnímu jednání, a toto jednání bude pro podporovaného nevhodné. Jestliže právní jednání neodporuje dobrým mravům nebo zákonu, nenarušuje veřejný

¹⁹ Nepublikovaná osobní odborná konzultace v rámci akreditovaného kurzu (vzdělávací agentura TUDÝTAM, kurz „Spolupráce a vyjednávání s opatrovníky“, lektori Maroš Matiaško a Dita Vojířová, odkaz na anotaci kurzu v seznamu literatury)

pořádek a nezavazuje k plnění od počátku nemožnému²⁰ (§588), lze neplatnost právního jednání namítnout (Černá kniha 2015: 10). Návrh na zneplatnění právního jednání (může se jednat např. o nevýhodný nákup zboží nebo zavázání se k čerpání služeb za nevýhodných podmínek) může podpůrce formulovat jako namítnutí neplatnosti právního jednání učiněného v duševní poruše dle §581 (zde je možná vhodné připomenout, že *duševní porucha* je souhrnný termín užívaný v právním jazyce, proto je třeba ho zde uvádět právě v tomto znění, místo abychom zde mluvili o mentálním postižení, případně mentální retardaci různého stupně). Zároveň je možné při vznesení takového návrhu odkázat se přímo na konkrétní paragraf Nového občanského zákoníku (§47 odst. 2), kde je toto právo vymezeno, a přiložit k namítnutí neplatnosti daného právního jednání kopii smlouvy o nápomoci, kterou s podporovaným uzavřel. V těchto případech je zároveň možné obrátit se na soud, nicméně v praxi se nutnost přistoupit k těmto krokům vyskytuje minimálně, a obvykle stačí spojit se s obchodníkem uvedeným způsobem²¹.

Ukončení smlouvy o nápomoci může být provedeno hned několika způsoby. Buď byla tato smlouva sjednána na dobu určitou (v tom případě zaniká s datem, kdy vyprší její platnost), nebo zaniká smrtí podporovaného/podpůrce, případně je dle §48 NOZ ukončena odvoláním soudu, a to na návrh podporovaného, na návrh podpůrce, nebo bez návrhu (v případě, že podpůrce závažně poruší své povinnosti). Ač zákon tuto možnost explicitně nevyjadřuje, můžeme na základě výše uvedeného usuzovat, že v případě ustanovení více podpůrců by mohl jeden podpůrce vznést návrh (nebo alespoň podnět)²² pro odvolání druhého podpůrce na základě neplnění povinností. Jak je ale uvedeno níže, nejen v případě poskytování podpory formou zastoupení členem domácnosti, ale také u nápomoci při rozhodování neexistují tak rozsáhlé kontrolní mechanismy zamezující zneužití těchto forem podpory, jako je tomu u opatrovnictví bez omezení svéprávnosti, na něž se vztahují obdobné mechanismy kontroly jako na klasický model opatrovnictví.

²⁰ V takovém případě by soud přihlédl k neplatnosti jednání i bez návrhu.

²¹ Nepublikovaná osobní odborná konzultace v rámci akreditovaného kurzu (vzdělávací agentura TUDYTAM, kurz „Spolupráce a vyjednávání s opatrovníky“, lektori Maroš Matiaško a Dita Vojířová, odkaz na anotaci kurzu v seznamu literatury).

²² Návrh chápeme ve shodě s Matiaškem a Hofschneiderovou (2015, s. 50) jako formální dokument s určitými náležitostmi (navrhovatel, obsah, datum, podpis), kterým se soud musí zabývat, a nějak rozhodnout. Podnět je neformální (např. e-mail), soud jej vůbec nemusí brát v potaz. V případě podání návrhu se zároveň navrhovatel stává účastníkem řízení, a náleží mu všechna související práva.

4.2 Zastoupení členem domácnosti

Tato forma poskytování podpory se výrazně odlišuje od předchozího modelu hned v několika bodech, primárně se ale liší, co se týče aktivního zapojení zastupovaného člověka. Zatímco v případě nápomoci při rozhodování jedná dotyčný samostatně (ač k tomu využívá podporu další osoby), v tomto případě za něho jedná zástupce. Autoři brožury SPMP (2014, s. 26) přirovnávají tento nástroj k plné moci.

V kontextu s cílovou skupinou se může jednat o model, který lze využít v rámci zamezení omezování člověka ve svéprávnosti, tedy se zachováním plné svéprávnosti, a to u dospělých, kteří nejsou vzhledem ke svému postižení (podle terminologie užívané v právních předpisech vzhledem k duševní poruše) schopni samostatně právně jednat. V porovnání s předchozí zmíněnou formou se může jednat o skupinu lidí, kteří vzhledem ke svému postižení nemohou být plně aktivní v rámci právního jednání. Zatímco model nápomoci při rozhodování je obecně doporučován v případě osob s lehkým mentálním postižením, k roli zástupce je přistupováno spíše v případě středně těžkého či těžkého postižení. Tuto roli může podle §49 odst. 1 zastávat předek, potomek, sourozenec, manžel nebo partner zastoupeného, nebo osoba, která s ním žila ve společné domácnosti²³ alespoň tři roky. Ke vzniku zastoupení dává souhlas soud. Zástupce nejprve srozumí zastupovaného s tím, že jej bude zastupovat, a srozumí ho s tím, co zastupování obnáší. Zastoupení může vzniknout, pokud zastoupený neprojeví nesouhlas (tedy když neodmítne), přičemž soud by měl vyvinout úsilí ke zjištění přání dotyčného. Pokud jedinec odmítne, zastoupení nevznikne (§49 odst. 2, §50).

Zastoupení musí stejně jako v případě všech ostatních nástrojů probíhat v zájmu zastoupeného, měl by odpovídat jeho představám a přáním. Zároveň zákon vymezuje určitá omezení v rámci zastoupení, to se totiž podle §52 vztahuje pouze na obvyklé záležitosti (např. nákupy, poskytování zdravotních a sociálních služeb, ...), nelze jej však vztáhnout k zásahům do duševní a tělesné integrity člověka. V neběžných úkonech, jejichž rozhodování nejsou v kompetencích zástupce (může se jednat např. o umístování do pobytových služeb), může soud jmenovat opatrovníka ad hoc, pouze pro danou záležitost (Matiaško, Hofschneiderová, 2015, s. 29, s. 31). Omezení se týkají také nakládání s peněžními prostředky. S příjmy může zástupce operovat

²³ To znamená, že náklady na domácnost hradí společně

pouze v rámci obstarávání běžných záležitostí, nakládání s prostředky na účtu zastoupeného nesmí měsíčně přesáhnout výši životního minima (3410,- Kč). Můžeme tedy říct, že pravidelné příjmy (např. invalidní důchod, různé dávky podpory apod.) lze vyčlenit pro hrazení běžných nákladů (bydlení a strava, sociální služby), ale v rámci obnosu naspořené na účtu zastupovaného lze nakládat pouze ve stanoveném rozsahu.

Obdobně jako u podpory při rozhodování je možné ustanovit více podpůrců, i zde může mít zastupovaný zástupců několik. Opět také existuje několik způsobů, jak může zastoupení zaniknout. Kromě smrti zastoupeného nebo zastupujícího zanikne podle §54 NOZ v případě, že se ho zástupce vzdá, pokud ho zastoupený odmítne (opět postačí schopnost projevit přání), nebo soud jmenuje opatrovníka. V případě, že je uzavřena smlouva o nápomoci při rozhodování, zastoupení zaniká v rozsahu, v jakém je dotyčný způsobilý právně jednat.

4.3 Další možné nástroje podpory

4.3.1 Předběžné prohlášení

Prvním nástrojem podpůrných opatření vymezených v NOZ (2012) je předběžné prohlášení ukotvené v §38-44. Týká se zejména osob očekávajících v budoucnu svou vlastní neschopnost právně jednat. Využití takového opatření můžeme považovat za relevantní primárně u skupin osob seniorského věku. Je možné k němu přistoupit např. u lidí s demencí u Alzheimerovy nemoci apod., nebo jej učinit pro případ budoucí neschopnosti samostatně právně jednat v souvislosti s následky neočekávané situace (např. poranění při dopravní nehodě s trvalými následky). Zákon (NOZ, 2012, §38) stanovuje, že člověk může „v očekávání vlastní nezpůsobilosti právně jednat“ projevit vůli, „aby byly jeho záležitosti spravovány určitým způsobem, nebo aby je spravovala určitá osoba, nebo aby se určitá osoba stala jeho opatrovníkem“. Tento nástroj je uváděn spíše pro komplexní přehled všech možností, neboť v kontextu cílové skupiny nepředpokládáme tolik příležitostí k jeho využití, jako u nápomoci při rozhodování nebo zastoupení členem domácnosti.

Předběžné prohlášení může mít formu veřejné listiny (notářský zápis), nebo může být učiněno v podobě soukromé listiny opatřené datem a potvrzené podpisem dvou svědků, kteří na obsahu listiny nemají zájem, a jsou schopni „potvrdit schopnost

prohlašujícího jednat a obsah jeho prohlášení“ (§39). V případě, že prohlášení činí člověk, který (např. vzhledem k rozsahu postižení, včetně mentálního) neumí nebo nemůže číst nebo psát, musí být prohlášení přečteno nahlas, a dotyčný potvrdí souhlasem svou vůli, to vše za přítomnosti svědka. Jak je dále upozorněno v brožuře SPMP (2014, s. 32), při uzavírání smlouvy²⁴ člověkem, který neumí nebo nemůže číst nebo psát, je možné nahradit podpis jakoukoli značkou, připojit podpis blízké osoby, a pravost značky stvrdit podpisy dvou svědků, kteří nemají na příslušné smlouvě bezprostřední zájem.

V rámci tohoto prohlášení může člověk například projevit vůli o tom, jak si přeje, aby byly spravovány jeho záležitosti, případně kdo je má spravovat (Matiaško & Hofschneiderová, 2015, s. 34). Pokud se toto prohlášení týká jiné záležitosti než určení opatrovníka, a její účinnost je vázána na podmínku, rozhodne podle §42 o jejím splnění soud. Člověk tedy může v rámci předběžného prohlášení projevit také vůli o tom, koho chce pověřit svým opatrovníkem, zároveň však koho opatrovníkem pověřit nechce, může vyjádřit přání ve věci svého pobytu (např. že si nepřeje využívat různé typy pobytových služeb), může vyjádřit přání zemřít doma apod.).

Zároveň se může stát, že dojde k nějaké výrazné změně okolností. Soud musí k prohlášení přistupovat takovým způsobem, jako by dotyčný člověk projevil vůli v rozhodném čase. To znamená, že se soud snaží zjistit, jak by se člověk rozhodoval, kdyby měl stávající dostupné informace, a na základě těchto zjištění může dle §43 (pokud by jinak dotyčnému hrozila závažná újma) prohlášení změnit nebo zrušit. Zároveň ale musí vyvinout úsilí ke zjištění názoru člověka, který prohlášení učinil. Odvolat (zrušit) prohlášení lze stejnou formou, jako jej uzavřít, a jestliže prohlášení zničí ten, který jej učinil, je to také považováno za odvolání. Pokud je prohlášení, případně jeho odvolání neplatné (může se jednat např. o situaci, kdy při učinění prohlášení nedošlo k naplnění podmínky přítomnosti dvou svědků), soud k nim i přesto přihlédne, jestliže není o vůli dotyčného důvod pochybovat (§41 a 44).

Vzhledem k oblastem, v nichž může člověk v rámci předběžného prohlášení projevit svou vůli, je tento dokument významný nejen pro něj, jeho blízké a posléze soud. Může být důležitý také pro poskytovatele služeb jako podklad v případech detence v zařízeních sociálních služeb. Zde mohou tedy sociální služby sloužit jako

²⁴ Týká se nejen předběžného prohlášení, ale jakékoli smlouvy.

určitý kontrolní mechanismus. Konkrétní postup pro tyto případy zpracovalo např. Ministerstvo práce a sociálních věcí (Doporučený postup č. 04/2017), ve stručnější podobě je také předestřen v publikaci Právní kuchařka sociálního pracovníka (Matiaško & Hofschneiderová, 2015/2, s. 4-6).

4.3.2 Opatrovnictví bez omezení svéprávnosti

Nový občanský zákoník poskytuje možnost ustanovení opatrovníka, aniž by byl opatrovanec jakkoli omezován ve svéprávnosti. Tento koncept byl předestřen již v kapitole 3.2. Soud jmenuje opatrovníka na návrh člověka, jemuž dle §469 působí jeho zdravotní stav obtíže při správě jeho jmění nebo hájení jeho práv. Rozsah působnosti určí opatrovníkovi ve shodě s podaným návrhem. V těchto případech jednají opatrovanec a opatrovník zpravidla společně, a jestliže jedná opatrovník sám, tak jen v souladu s vůlí opatrovance dle příslušných právních předpisů platných i pro klasický model opatrovnictví s omezením ve svéprávnosti.

4.3.3 Plná moc

Plná moc je forma smluvního zastoupení upravena v NOZ (2012) v §441-449. Plná moc je udělena vždy pro zastoupení v konkrétním rozsahu, a lze ji využít také při podpoře lidí s (mentálním) postižením v případě, že z různých důvodů nemohou být účastní právnímu jednání. Takové ujednání vzniká mezi zmocnitelem (ten, který dává plnou moc) a zmocněncem (ten, jemuž je zástupčí oprávnění udělováno). Toto zmocnění zaniká vykonáním právního jednání, na jehož rozsah bylo omezeno, zároveň je možné ho vypovědět. Jestliže je zmocnění udělováno osobou, která vzhledem ke svému postižení neumí nebo nemůže číst nebo psát, lze postupovat obdobně, jako je popsáno v kapitole 4.3.1., tedy nahradit podpis jinou značkou (např. otisk prstu, křížek, ...), připojit podpis blízké osoby a svědků. Plná moc je rozšířenou a běžně užívanou formou jednání v zastoupení, a lze využít také u lidí s mentálním postižením, například v situaci, kdy je sjednává smlouva o nápomoci (podpůrce tedy nemůže jednat jménem podporovaného), a podporovaný se jednání z různých důvodů nemůže účastnit (například z důvodu bariérovosti prostor, v nichž má jednání proběhnout), lze udělit plnou moc pro konkrétní právní jednání.

4.3.4 Faktická/přirozená podpora

Jedná se o reálně poskytovanou podporu jedinci v každodenním životě. Faktickou podporou rozumíme skutečně poskytovanou podporu ze strany okolí člověka s (mentálním) postižením, ať už se jedná o rodinu a jiné blízké, speciální pedagogy a další pedagogické pracovníky, nebo poskytovatele sociálních služeb. Ta může být člověku poskytována v jakékoli oblasti jeho života, např. v péči o sebe či domácnost, při nákupu, přípravě jídla, bezpečném pohybu ve městě, vyřizování osobních záležitostí, jednání s úřady. Dokumentace týkající se rozsahu a vývoje poskytování faktické podpory nám může posloužit také jako podklad pro soud při soudním řízení o svéprávnosti²⁵. Stejně tak můžeme hovořit o podpoře přirozené, kterou ve shodě s Johnovou²⁶ (2006, s. 1) rozumíme pomoc a podporu poskytovanou neprofesionály (rodina či přátelé) lidem s postižením v různých oblastech (nákup, péče o sebe, zaměstnání) a v různých podobách (zpětná vazba, doprovázení).

4.4 Shrnutí

Podle Bílé knihy (2014, s. 12) mají některé z náhradních systémů (nástrojů podpory při rozhodování a právním jednání) stále určité limity, které omezují jejich plnou využitelnost v praxi. Jedná se zejména u institutů nápomoc při rozhodování a zastoupení členem domácnosti, které můžeme na základě uvedených poznatků vyhodnotit jako nejrelevantnější vzhledem k cílové skupině. Chybí zejména opatření k prevenci zneužití těchto mechanismů, která jsou víceméně nahrazena požadavkem na schvalování využití těchto nástrojů soudem. Také systém všech nástrojů podpory, které nám nový občanský zákoník nabízí, nepovažují autoři Bílé knihy za dostatečně komplexní, podle nich se jedná spíše o izolované možnosti. Přesto můžeme konstatovat značný posun možností v rámci právních předpisů, které nicméně nejsou aplikovány do praxe v takovém rozsahu, jak by bylo možné.

²⁵ Nepublikovaná osobní odborná konzultace v rámci akreditovaného kurzu (vzdělávací agentura TUDYTAM, kurz „Spolupráce a vyjednávání s opatrovníky“, lektori Maroš Matiaško a Dita Vojířová, odkaz na anotaci kurzu v seznamu literatury)

²⁶ Jak autorka uvádí, dokument vznikl pro potřeby pracovníků v podporovaném zaměstnání, uvedené principy ale můžeme aplikovat i pro tuto oblast.

Diskuse

Zapojit lidi s mentálním postižením do rozhodování o jejich životech je součástí jejich práv a zároveň stěžejním nástrojem jejich ochrany. Cílem této práce bylo zejména poskytnout komplexní vhled do problematiky svéprávnosti lidí s mentálním postižením, konstatovat současný stav poznání v této oblasti a nabídnout výčet dílčích nástrojů podpory, které nabízí nový občanský zákoník. Práce tak poskytuje základní teoretický rámec pro další možné bádání.

Přestože v rámci nového občanského zákoníku došlo k řadě změn, díky nimž existuje širší nabídka možností, jak ponechat lidem s mentálním postižením větší samostatnost při rozhodování, konkrétně pak při právním jednání, a zároveň jim v těchto otázkách poskytovat podporu odpovídající jejich potřebám, při naplňování principů, k němuž jsme se zavázali ratifikací Úmluvy, nás ještě čeká dlouhá cesta. Jak již bylo několikrát uvedeno, nový občanský zákoník zdaleka nedosahuje maxima při implikaci těchto opatření do našeho právního rámce, a ještě ve větší míře není těchto principů dosahováno v praxi.

Ve shodě s autory brožury SPMP (2014, s. 6-7) můžeme sledovat důležitost zapojení lidí s mentálním postižením do rozhodování o svém vlastním životě (tedy vyřizování jejich osobních záležitostí, a rozhodování o otázkách, které se jich týkají) v několika skutečnostech. Zde akcentujeme dvě z nich, které považujeme za klíčové. Kromě mnohokrát opakovaného faktu, že každý člověk (tedy i člověk s mentálním nebo jiným postižením) má právo účastnit se rozhodnutí, která vedou k důležitým změnám v jeho životě, nelze pominout, že:

1. Lze předpokládat, že člověk s mentálním postižením²⁷, jehož opatrovníkem bývá zpravidla rodič, se postupem času ocitne sám (rodiče zemřou, nebo mu nebudou už schopni poskytovat podporu). Tento člověk však bude pravděpodobně i nadále potřebovat podporu někoho dalšího při vyřizování svých záležitostí. Bude méně zranitelný a zneužitelný, jestliže bude mít v rámci svých možností co možná největší přehled o dění kolem sebe, a bude rozumět právnímu jednání. Dbát na to, aby měl každý přehled o svých právech a povinnostech, a byl aktivním článkem v rozhodování o sobě, je jeden z nejlepších nástrojů ochrany jeho osoby.

²⁷ V tomto smyslu je myšlena zejména skupina osob s postižením vrozeným nebo získaným v raném dětství.

2. Jestliže bude člověk s mentálním postižením maximálně zapojen do vyřizování pravidelných a opakovaných (i všech ostatních) záležitostí (např. nakupování, vyzvedávání invalidního důchodu, jednání s úřadem, ...), je to významné nejen pro něj samotného a jeho nejbližší okolí, ale má to velkou roli v kontextu s okolím a můžeme tedy mluvit o celospolečenském přesahu. Lidé s postižením a bez něj budou mít příležitost setkávat se v přirozených situacích, budou tak moci vzájemně poznat své potřeby a odlišnosti. Lidé s mentálním postižením se budou při vyřizování svých záležitostí a rozhodování učit zdokonalovat své sociální a komunikační dovednosti, a zároveň se to bude moci učit jejich okolí. Jestliže budou místo snahy zapojit lidi s mentálním postižením do každodenního života spíš vytvářeny ochranné bubliny, bude jen těžko docházet k žádoucím proměnám celkového vnímání lidí s postižením.

Oblast svéprávnosti lidí s mentálním postižením je stěžejní nejen pro sociální služby a legislativní prostředí. Můžeme ji označit za téma důležité, ba přímo zásadní i pro speciální pedagogiku. Jak upozorňují autoři brožury SPMP (2014, s. 3-4), je velmi důležité, aby „součástí vzdělávání a výchovy dětí, mladých lidí i dospělých lidí s mentálním postižením bylo to, že se budou učit, která důležitá rozhodnutí v životě budou dělat, a jak se jich mohou účastnit“. Zároveň můžeme ve shodě s Bílou knihou (2014, s. 16-17) akcentovat jako zásadní nutnost začlenění institutu podpory při rozhodování včetně nástrojů podpory dostupných v České republice do dílčích studijních programů, zejména pro studenty speciální pedagogiky a sociální práce. Zároveň je třeba dbát o dostatečnou nabídku vzdělávání v této oblasti v rámci kurzů a školení pro podpůrce a blízké osoby lidí s mentálním postižením, speciální pedagogy, sociální pracovníky i soudce a další úřední osoby.

Závěr

Na základě uvedených poznatků je možné vymezit řadu doporučení pro jednotlivé zainteresované subjekty. Některá doporučení uvádí i několikrát zmíněná Bílá kniha (2014, s. 14-17), která tyto podněty směřuje na stát, kraje, obce, poskytovatele služeb, nebo například na vzdělávací instituce. V souvislosti s poslední zmíněnou skupinou subjektů jsme seznámili s požadavky na přijetí příslušných opatření již v diskusi.

Přestože současná legislativní opatření zakotvená zejména v novém občanském zákoníku, ale i v dalších právních předpisech, ještě do značné míry nejsou v souladu s principy ukotvenými v rámci Úmluvy, existuje řada nástrojů a opatření, které lze využít namísto přistoupení k omezení člověka v jeho svéprávnosti. V praxi však legislativně ukotvené postupy mnohdy selhávají. Konkrétní případy, kdy k těmto pochybením došlo, mapuje dokument Černá kniha (2015). Zároveň se často můžeme setkat s tím, že znění rozsudků o omezení svéprávnosti je často nejednoznačné nebo nesprávně formulované, k nástrojům podpory při rozhodování je přistupováno spíše ojediněle. Zde můžeme jen akcentovat nutnost šíření informací a nabídky vzdělávání v této oblasti.

Práce byla věnována otázce svéprávnosti lidí s mentálním postižením. Zabývala se otázkou svéprávnosti obecně, jejím ukotvením v rámci mezinárodních dokumentů (zejména Úmluva o právech osob se zdravotním postižením) i právních předpisů České republiky (v první řadě nový občanský zákoník), omezováním svéprávnosti včetně statutu opatrovnictví, v neposlední řadě pak jednotlivým nástrojům podpory při rozhodování, které lze využít. Práce v první řadě shrnuje současný stav poznání v dané oblasti a poskytuje tak výchozí teoretický rámec pro další odborné práce nebo výzkum. Je mnoho oblastí, kterými je možné dále se ubírat. Zde je předestřeno jen několik z nich:

1. Kvalitativní výzkum zaměřený na zkušenost lidí s mentálním postižením, jejich rodin a dalších osob blízkých s řízením o svéprávnosti s akcentací možného využití nástrojů podpory při rozhodování namísto omezení ve svéprávnosti.
2. Příklady dobré praxe využití těchto nástrojů (např. v Olomouckém kraji).

3. Výzkum zaměřený na informovanost speciálních pedagogů týkající se nástrojů podpory při rozhodování pro osoby s mentálním postižením.
4. Příprava podkladů pro žáky a studenty, případně pro uživatele sociálních služeb.
5. Mapování informovanosti pracovníků sociálních služeb v této oblasti.
6. Odborná práce zaměřená na nápomoc při rozhodování s akcentací role tzv. profesionálního podpůrce.

Jak stojí v Úmluvě ve snadném čtení²⁸, „Lidé s postižením mají stejné právo sami se rozhodovat o důležitých věcech jako ostatní lidé.“. Je třeba klást důraz na aplikaci komplexních a dlouhodobých opatření, a šíření informací a osvěty napříč všemi sférami, od rodin přes instituce až po společnost jako celek. Zajištění rovných práv pro lidi s mentálním (i jiným) postižením není jednorázový sled kroků, ale dlouhá cesta vyžadující iniciativu všech zúčastněných. Podle autorů brožury SPMP (2014, s. 7) nemluvíme o jednorázové záležitosti, o prosazení jednoho cíle, ale o celkový přístup k lidem s mentálním postižením. Každý člověk by měl být aktivním článkem v rozhodování o svém životě. Tak si to nezjednodušíme.

²⁸ Článek 12, strana 19

Seznam použité literatury

1. BARTOŇOVÁ, M. a kol. *Psychopedie*. Brno: Paido, 2007. ISBN 978-80-7315-161-4.
2. HENDL, J. *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2016. Čtvrté přepracované a rozšířené vydání. ISBN 978-80-262-0982-9.
3. JOHNOVÁ, M. *Přirozená podpora obecně*. Zpracováno pro projekt Správná volba občanského sdružení Rytmus. [online] 2006 [cit. 2019-07-06]. Dostupné z: <https://www.kvalitavpraxi.cz/res/archive/010/001214.pdf?seek=1236862021>
4. JURÍČKOVÁ, L. a kol. *Adult Guardianship System in the Czech Republic in Comparison with Selected European Union Countries*. *Sociológia*, 43(3), 266-285. [online] 2011 [cit. 2019-05-20]. Dostupné z: [https://www.researchgate.net/publication/265196805_Adult_Guardianship_System_in_the_Czech_Republic_in_Comparison_w
ith_Selected_European_Union_Countries_1](https://www.researchgate.net/publication/265196805_Adult_Guardianship_System_in_the_Czech_Republic_in_Comparison_with_Selected_European_Union_Countries_1)
5. KOŘÍNKOVÁ, D. a kol. *Černá kniha. Odvrácená strana omezování svéprávnosti*. [online] Praha: Quip 2015 [cit. 2019-05-16]. Dostupné z: <http://www.kvalitavpraxi.cz/res/archive/030/003810.pdf?seek=145462143>
6. MATIAŠKO, M.; HOFSCHEIDEROVÁ, A. *Manuál sociálního pracovníka. Svéprávnost a právní ochrana uživatelů sociálních služeb podle zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník*. Zlín: ZSTUDIO, 2015.
7. MATIAŠKO, M.; HOFSCHEIDEROVÁ, A. *Právní kuchařka sociálního pracovníka*. Zlín: ZSTUDIO, 2015.
8. Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Doporučený postup č. 04/2017, kterým se nahrazuje a ruší původní doporučený postup č. 1/2014 k detencím v zařízení sociálních služeb*. [online] 2017 [cit. 2019-05-14]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/files/clanky/31996/Doporuceny_postup_detence.pdf
9. Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Životní a existenční minimum*. [online] poslední aktualizace 2. 1. 2018 [cit. 2019-05-10]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/11852>
10. Ministerstvo spravedlnosti. *Rozhodování o svéprávnosti: statistická data z období 2014 – 2016 s komentářem*. [online] 2018 [cit. 4. 6. 2019]. Dostupné z: https://www.justice.cz/documents/12681/724488/Zpráva+ke+svéprávnostem_final_elektronicky.pdf/e920f3c8-4300-40f9-8571-ef20619029ff
11. MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1362-4.

12. NIDUS. *Representation Agreements*. [online] 2016 [cit. 2019-06-01]. Dostupné z: http://www.nidus.ca/?page_id=46
13. Organizace spojených národů. *Úmluva o právech osob se zdravotním postižením*. In Sbíрка mezinárodních smluv ČR č. 10/2010. Praha: Tiskárna Ministerstva vnitra.
14. PETRUSEK, M. a kol. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-164-1.
15. Quip. *Platforma organizací – Aby nový občanský zákoník co nejlépe sloužil lidem s postižením*. [online] 2013 [cit. 2019-05-24]. Dostupné z: <https://www.kvalitavpraxi.cz/aktuality/ochrana-prav/platforma-organizaci-aby-novy-obcansky-zakonik-co-nejlepe-slouzil-lidem-s-postizenim/>
16. Quip. *Svéprávnost a rozhodování*. [online] [cit. 2019-05-24]. Dostupné z: <https://www.kvalitavpraxi.cz/dokumenty/rozhodovani-s-podporou/>
17. Quip. *Volební právo*. [online] [cit. 2019-05-31]. Dostupné z: <https://www.kvalitavpraxi.cz/dokumenty/volebni-pravo/>
18. Quip, SPMP. *Bílá kniha. K implementaci článku 12 Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením: Rovnost před zákonem*. [online] Praha: 2014. [cit. 2019-05-26]. Dostupné z: <https://www.kvalitavpraxi.cz/res/archive/026/002977.pdf?seek=1418153326>
19. Skok do života. *Profesionální podpůrce*. [online] [cit. 2019-23-05]. Dostupné z: http://www.skokdozivota.cz/39/Profesionalni_podpurce/
20. Společnost pro podporu lidí s mentálním postižením v České republice, o.s. *Podpora, ochrana a svéprávnost lidí s mentálním postižením podle nového občanského zákoníku*. [online] 2009 [cit. 2019-05-23]. Dostupné z: http://www.spmpr.cz/wp-content/uploads/delightful-downloads/2015/08/brozura_svepravnost_podpora_noz.pdf
21. Společnost pro podporu lidí s mentálním postižením v České republice, o.s. *Úmluva o právech lidí s postižením ve snadném čtení*. [online] 2009 [cit. 2019-05-13]. Dostupné z: <https://www.umluva.cz/res/archive/000142.pdf?seek=1493912952>
22. Světová zdravotnická organizace. *Mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problémů (10. Revize)*. [online] 1993 [cit. 2019-04-10]. Dostupné z: www.uzis.cz/cz/mkn/F70-F79.html
23. Světová zdravotnická organizace. *International statistical classification of diseases and related health problems (11th Revision)*. [online] 2018 [cit. 2019-04-13]. Dostupné z: <https://icd.who.int/browse11/l-m/en>

24. SÝKOROVÁ, J. a kol. *Zpráva ze stáže v Britské Kolumbii v Kanadě: Modely podpory pro rozhodování lidí s mentálním postižením*. [online] 2013 [cit. 2019-06-01]. Dostupné z: https://www.instand.cz/dokumenty/zprava-ze-staze-v-britske-kolumbii_201308301326489.pdf
25. TUDYTAM. *Spolupráce a vyjednávání s opatrovníky*. [online] 2019 [cit. 2019-05-29]. Dostupné z: <https://tudytam-vzdelavani.cz/wp-content/uploads/2018/12/TT-PK-Spoluprace-a-vyjednavani-s-opatrovniky.pdf>
26. Usnesení č. 2/1993 Sb., *Listina základních práv a svobod*. [online] 1993 [cit. 2019-05-10]. Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-2>
27. VALENTA, Milan a kol. *Slovník speciální pedagogiky*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0937-9.
28. VALENTA, Milan, MÜLLER, Oldřich. *Psychopedie. Teoretické základy a metodika*. Praha: Nakladatelství PARTA, 2013. Páté aktualizované a rozšířené vydání. ISBN 978-80-7320-187-6.
29. WOODS, J., SMITH, A. *Supported Decision-Making*. [online] 1964 [cit. 2019-06-01]. Dostupné z: https://www.thinklocalactpersonal.org.uk/assets/Resources/Personalisation/london/Supported_Decision_Making.pdf
30. Zákon č. 40/1964 Sb., *Občanský zákoník (1964 – 2013)*. [online] 1964 [cit. 2019-05-13]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1964-40>
31. zákon č. 40/2009 Sb., *Trestní zákoník*. [online] 2009 [cit. 2019-05-15]. Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40>
32. Zákon č. 89/2012 Sb., *Občanský zákoník*. [online] 2012 [cit. 2019-05-10]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89>
33. Zákon č. 292/2013 Sb., *Zákon o zvláštních řízeních soudních*. [online] 2013 [cit. 2019-05-20]. Dostupné z <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2013-292>

Seznam použitých zkratk

ČR: Česká republika

DOZP: Domov pro osoby se zdravotním postižením

MKN: Mezinárodní klasifikace nemocí

MP: mentální postižení

MR: mentální retardace

MS: Ministerstvo spravedlnosti

NOZ: nový občanský zákoník

SPMP: Společnost pro podporu lidí s mentálním postižením

ÚPOZP/Úmluva: Úmluva o právech osob se zdravotním postižením

WHO: World Health Organization (Světová zdravotnická organizace)

ZP: zdravotní postižení

V textech běžně užívané zkratky (např., tzv., atd., apod., ...) nejsou uvedeny

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Veronika Nehybová
Katedra:	Ústav speciálně pedagogických studií
Vedoucí práce:	Mgr. et Mgr. Jan Chrastina, Ph.D.
Rok obhajoby:	2019

Název práce:	Svéprávnost osob s mentálním postižením
Název v angličtině:	Legal Capacity of Persons with Intellectual Disabilities
Anotace práce:	<p>Práce je věnována problematice svéprávnosti lidí s mentálním postižením. Je členěna do čtyř kapitol dle jednotlivých klíčových oblastí: první je složena z vymezení základního terminologického a metodologického rámce, druhá je věnována oblasti svéprávnosti lidí s mentálním postižením, třetí se zabývá omezování svéprávnosti a opatrovnictvím, v rámci čtvrté kapitoly jsou předestřeny jednotlivé nástroje podpory dle nového občanského zákoníku.</p> <p>Jedná se o práci přehledovou, jejímž cílem je poskytnout komplexní vhled do problematiky svéprávnosti lidí s mentálním postižením opírajíc se zejména o její ukotvení v rámci právních předpisů ČR, a konstatovat stávající poznatky, které 1. poskytují teoretický základ pro další práci; 2. vyúsťují v jednotlivá konkrétní doporučení pro praxi v kontextu speciální pedagogiky.</p>
Klíčová slova:	Svéprávnost, mentální postižení, omezení ve svéprávnosti, opatrovnictví, podpora při rozhodování

Anotace v angličtině:	<p>The thesis is dedicated to the issue of the legal capacity of people with intellectual disabilities. It consist of four chapters according to individual key areas. The first chapter is composed of the definition of the essential terminological and methodical framework, the second one is devoted to the legal capacity of people with intellectual disabilities, the third deals with the limitation of legal capacity and guardianship, the particular instruments of support under new Civil Code are introduced in the last chapter.</p> <p>This very thesis aims to provide a global insight into the issue of legal capacity of people with intellectual disabilities based mainly on its anchoring within the legislation of the Czech Republic, and to state existing knowledge that 1. provides a theoretical basis for future work; 2. result in specific particular recommendations for practice in the context of special education.</p>
Klíčová slova v angličtině:	Legal capacity, intellectual disability, restriction/limitation of legal capacity, guardianship, supported decision-making
Přílohy vázané v práci:	-
Rozsah práce:	41 stran
Jazyk práce:	český